
A sztolipini modernizáció történetéhez: az élelmezésügy reformja (1909–1917)

Jevgenyij Belokurov ismertető írása elején rámutat, hogy a XIX–XX. század fordulóján az agrárkérdéssel összefüggő élelmezési problémák különösen időszerűek voltak. Rossz termékek idején a lakosság megsegítése még a jobbágyrendszerben meghonosodott társadalmi rétegek szerinti és paternalista alapelveken nyugodott. P. A. Sztolipin reformjaival nemcsak az éhezőknek nyújtott segítség észszerűbb megszervezését célozta, hanem a gyámkodástól megmentezett parasztság olyan új értékek szerinti „nevelését” is, mint a gazdasági vállalkozás és önállóság iránti felelősség. Ahogy Sztolipin sok más kezdeményezése, úgy az élelmezésügyi reform se jutott el a végpontig, és Belokurov szerint a történészek napjainkig kevés figyelmet fordítottak rá. Írásában a szerző a reform okaira, a reformerek nézeteinek és alapelveinek fejlődésére kíván összpontosítani.

Az éhínség elleni intézkedések rendszere még 1799-ben I. Pál rendeletével alakult ki. Eszerint az ötven udvarnál nagyobb falvakban gabonaraktárakat kellett létrehozni. 1822-ben és 1834-ben a kormány külön élelmezésügyi szabályokat léptetett életbe. Minden kormányzásban bizottságok alakultak a lakosság élelemmel való ellátásának felmérésére. Amennyiben a raktári tartalékok kimerültek, akkor külön forrásokból biztosították feltöltésüket. Végül 1866-ban birodalmi szintű élelmiszerkészletet hoztak létre, arra az esetre, ha nagy éhínség alakulna ki. Ez a háromfokozatú szisztéma egészen 1917-ig működött. Rossz termés idején az adófizető szűkölködők élelmiszer- és vetőmagsegélyben részesülhettek. Az önálló gazdálkodóknak nyújtott ingyenes segítséget nem tartották kívánatosnak, mivel így romlana a lakosság munkához való viszonya. További

problémát jelentett, hogy az éhínséges években a legszegényebb gazdaságok szorultak segílyre, azonban ezeknél még bőven termő időszakban is ritkán képződött az adósság törlesztésére szükséges felesleg. Rossz termések ismétlődésekor az ilyen gazdaságok reménytelen helyzetbe kerültek és az élelmiszersegélyek utáni törlesztési hátralékuk állandóan nőtt.

A hatóságoknak segíthetett volna a kölcsönös kezesség intézménye, amit azonban az élelmiszertartozásokra vonatkozóan 1901-től megszüntettek. Ezen kívül a faluközösségek gazdagabb része elégedetlenkedett a törvény által rájuk erőszakolt, a szegényeknek nyújtandó „jótékony célú segítség” miatt. A zemsztvo előjárói ugyan jól ismerték a közösségeken belüli differenciáltságot, azonban kölcsönt mindenki kért és (kényszerből) mindenki kapott. Az 1891–1892-es éhínségig a törvényalkotás hiányossága túlzottan nem nyugtalanította a kormányt, mivel az élelmiszerraktárból és a kincstárból a lakosságnak nyújtott segítség nem volt túl nagy és következőképp a tartozások se lettek jelentősek. Az 1891. évi nagyon rossz termés azonban gyorsan kimerítette a birodalom tartalékait, ezért a kincstárnak kiegészítésül 146,5 millió rubelt kellett folyósítani. Az 1892-es élelmiszerkampány csúcspontján a 23 érintett kormányzóságban több mint tizenegy millióan részesültek havonta élelmiszersegélyben (lásd a 49. oldalon a 14. jegyzetet: a Központi Statisztikai Bizottság Évkönyvét és R. G. Robbins írását).

Az 1891–1892-es éhínség után a közvélemény nyomására, amely a szegények iránti tétlenséggel vádolta a kormányt, a központi hatalom kezdett aktívan beavatkozni az élelmezésügybe, amely eddig a zemsztvók és a helyi szervek kezében volt. Ennek következményeként nőni kezdtek az állami költségvetésnek az éhezők megsegítésére fordított kiadásai. Mindez azonban az élelmiszertartozások lavinászerű növekedéséhez vezetett. Az utóbbi folyamatot a kormányzat megpróbálta mérsékelni. 1894-ben és 1895-ben II. Miklós házasságkötése és a trónörökös megkeresztelkedése után kiadott rendeletek elengedték a tartozásokat. Az adósok azonban erre úgy reagáltak, hogy az élelmiszersegélyeket nem kellett megtéríteni, mivel azt a cártól „ajándékba kapták”. A rendszeres tartozás jóváírások ellené-

re az új rossz termésű évek miatt az eladósodottság állandóan nőtt és 1911 elejére már elérte a 216,3 millió rubelt. A hatalom szerint az ilyen élelmezési rendszer károsan hatott a falusiak erkölcsi értékeire és anyagi jólétére, megfojtotta az önálló gazdálkodás csíráit, élősködő életmódra ösztönzött, ezért gátat kellett neki szabni. P. A. Sztolipin 1910-ben a de facto ingyenes élelmiszersegélyek gyakorlatát „kincstári szocializmusnak” nevezte. Ez a rendszer az érintett kormányzóságok lakóinak azt sugallta, hogy a kormánynak gondoskodnia kell minden parasztról. A segélyekért folyamodva a parasztok a hivatalnokok szerint gyakran eltitkolták vagyონukat, magukat szegényebbnek beállítva, hogy így felkerüljenek a segélyezendők listájára. A termelési statisztikák kisebbített mutatóiról a kortársak feljegyzései alapján több neves szakember írt (lásd a 25. jegyzetet az 51. oldalon: benne M. A. Davidov és B. N. Mironov műveiről).

Az érvényben levő törvény értelmében a segélyt kérőknek a járási (voloszty) hatóságok által összeállított listáját a zemsztvo-hivatalnokoknak kellett ellenőrizni. A kisszámú hivatalnok miatt azonban a tüzetes vizsgálódás lehetetlennek bizonyult. Így a zemsztvók vezetői legtöbbször csak jóváhagyták a listákat. Ráadásul a zemsztvo előljárói nem akartak összetűzésbe kerülni a falusi lakossággal, különösen az 1905-1907-es agrárforrongások idején, de a következő években sem. A falusi és a járási hivatalos személyek túlzottan függtek a helyi környezettől, így nem akartak vitát provokálni a listák miatt a kérelmezőkkel. A központi hatalom az élelmezésügy reformjával erkölcsi nevelő hatást akart gyakorolni a parasztságra. Az új rendelet kidolgozását az 1891-1892-es éhség után rögtön elkezdték. A V. K. Pleve vezetésével működő tárcaközi bizottság tervezetét a cár 1900. június 12-én hagyta jóvá és 1901. január 1-től lépett hatályba a birodalom európai része negyvenhat kormányzóságában. Kardinálisan azonban semmi nem változott. Az élelmezésügy a belügyminisztérium és a kormányzók hatáskörébe került.

Az új jogi szabályozás a legfőbb hiányosságot, a hitelképtelneknek nyújtott hitelezést, nem küszöbölte ki, ezért rögtön bíráltni kezdték. Lényegi reform kellett, amit a belügyminisztérium az 1905–1906-os éhínség után el is kezdett. A kormányzat megszervezte az

egy-
is nemcsak falusi és járási szinteken, hanem a kormányzósági ügyintézésben is voltak számviteli hiányosságok. A tartozások leírását ezután nem engedték meg. Az új élelmezésügyi rendeletet 1909 nyarán megvitatásra megküldték a kormányzósági zemsztvó hivatalokba. Végül a tervet megtárgyalta az Államtanács, a belügyminisztérium, a zemsztvók és a дума képviselőinek tanácskozása. Pleve bizottsága az élelmezésügyi rendszer szervezeti problémáit igyekezett orvosolni: a zemsztvóknak az állami források feletti rendelkezése hatékonyságát és szigorát fokozni, 1910-ben viszont a sztolipini reformok szellemében a parasztság demoralizálódását és erkölcsi hanyatlását akarták megakadályozni. Az új rendeletben az önszegélyezés és a társadalmi segítségnyújtás módozatait vázolták fel. Hangsúlyozták, hogy rossz termés és más bajok esetén a falusi lakosság élelmeszer- és vetőmagszükségletét magának a lakosoknak kell biztosítani természetbeni és tőketartalékok képzésével. A szerző rámutat, hogy az önszegélyezésből világosan kitűnik az új rendelkezés nevelő funkciója. A faluközösségek csak az élelmeszerszolgáltatás végrehajtási módján változtathattak, a végső döntést azonban a kormányzósági szervek hozták meg.

Az élelmezésügyi kötelezettség nem tartozott a legsúlyosabb paraszti terhek közé. Oroszország európai részén a faluközösségi kiadásoknak csak néhány százalékát fordították a tartalékraktárak fenntartására. Mindazonáltal az új rendszer nem volt népszerű a parasztság körében, mivel a közösség minden tagjának részt kellett venni a készletek feltöltésében, viszont segélyben csak a legrászorultabbak részesültek. Ráadásul a parasztok az új szisztémát az életükbe való bántó beavatkozásnak érezték. Ezért az ilyen rendszert csak a hatóságok szigorú felügyeletével lehetett fenntartani. A több ezer tucat, egymástól óriási távolságra lévő raktárakat azonban sem a zemsztvók, sem az állami szervek nem tudták megfelelően ellenőrizni. A törvényeket így állandóan megsértették. Ráadásul a parasztok úgy gondolták, hogy a raktárakban lévő gabona nem a közösség tulajdona, hanem azoké a személyeké, akik azt oda felhalmozták. A gabona önkényes elvitelét a raktárakból így a parasztok nem tartották

fosztogatásnak, hanem csak vélelmezett tulajdonjoguk érvényesítésének. Még a zemsztvók egyes vezetői is úgy vélték, hogy már régóta létezik az a felfogás, hogy a raktárakban elhelyezett gabona azoké az egyes személyeké, akik oda beszállították.

A parasztek sokszor úgy szabotálták a segélyek összegyűjtését, hogy a raktárakba használhatatlan gabonát szállítottak be. A zemsztvók hivatalnokai az előbbit azzal magyarázták, hogy a paraszti tudatban nem gyökeresedett meg eléggé mennyire fontos, hogy vész helyzetben a lakosságnak elegendő és jó minőségű gabonataraléka legyen. A zavaró tényezőket a belügyminisztérium nem megszüntetni akarta, hanem beilleszteni a törvényes rendbe. A tartalékraktárakat „az önszegélyezés eszközévé” nevezték át és így a felhalmozásban résztvevő személyek tulajdonába került. A tulajdonjogot azonban a zemsztvo szervei korlátozták és az önszegélyezésben való részvételt, mint korábban, nem lehetett megtagadni. Az élelmiszer beszállítási kötelezettséget a parasztságon kívül kiterjesztették a falun élő és gabonatermesztéssel foglalkozó polgárságra is. A törvénytervezet-höz fűzött magyarázó megjegyzésekben újra előjött a „kényszerítés”, azért hogy a lakosságban meghonosodjon az „önszegélyezés eszméje” és lemondjanak a kormányhoz fűzött reményeikről. A szerző szerint azonban aligha helytálló a hivatalnokok elképzelése, hogy a tartalékok magántulajdonának megjelenésével majd másképp viszonyulnak a falusiak az önszegélyezéshez, mintha az a közösség birtokában lenne. Az önszegélyezést a parasztek továbbra is gazdasági tevékenységükbe történő kicsinyes és bosszantó beavatkozásnak tartották.

A kormányzósági zemsztvók nagy része helyeselte a minisztériumi törvénytervezetet. Egyes zemsztvo tisztviselők úgy vélték, hogy parasztság elkényelmesedett, nem tud gondoskodni magáról és ezért szükséges finom befolyásolásuk. Az „önszegélyezés” eszközeinek hiánya esetén a zemsztvókra és a birodalmi élelmiszerkészletekre kell támaszkodni. Társadalmi segítségként a közmunkák, a pénzkölcsönök, a kenyérgabona és a takarmány előnyös feltételek melletti kínálata és a legrászorultabb falusi lakosságnak a vissza nem térítendő segély jött számításba. A gabonakölcsönt az éves kamattal járó pénzhitel helyettesíthette. A pontos hiteltörlesztést ingó- és ingatlan

vagyoni biztosítékokkal igyekeztek elősegíteni. A törvénytervet kidolgozók közül egyesek attól tartottak, hogy a vagyonzálogosítás a „földtelen proletariátus növekedéséhez” vezethet, azonban a tervezetet a többség javításokkal ugyan, de megszavazta.

Az egyik legjelentősebb változás az új élelmezésügyi rendeletben a közmunkák megjelenése volt. Ezzel a lakosságnak is segítettek és az állam is jól járt. Az 1908–1909-es élelmezésügyi kampányban a Szaratovi kormányzóságban az élelmiszerkölcsönt a kormányzó közmunkával pótolta. Ebben több mint 112 ezren vettek részt és átlagban 10 rubel 65 kopejkát kerestek. A szaratoviai eladósodás nélkül vészelték át az 1908-as rossz termésű évet és a munkálatokkal új létesítményeket hoztak létre. A szaratovi tapasztalatokat az 1911-ben a volgai, az uráli, a nyugat-szibériai és az észak-kaukázusi régiókban dúló nagy éhínség idején hasznosították. A minisztertanács intézkedése nyomán a zemsztvók közmunkát szerveztek, a lakosságnak begyűjtési áron adták el a gabonát és előnyös tarifákat vezettek be a takarmány és a gabona vasúti szállításában. Élelmiszersegélyt csak kivételes esetben és a legrászorultabbak kaptak. 1911 őszén a zemsztvók, a helyi adminisztráció és más szervek nagy lelkesedéssel kezdték el szervezni az útfenntartási és javítási, a hidrotechnikai, a gazdasági és védelmi jellegű munkálatokat. A központi útmutatás alapján egyszerű, kevés kiadással járó és helyi lakosokkal elvégezhető munkákról lehetett szó. Akadályt a megfelelően felkészült technikai személyzet (mérnökök és technikusok) hiánya jelentett. A tizenégy kormányzóságban zajló munkálatokban 3,2 millió ember vett részt és több mint húszezer objektumon dolgoztak. Az impozáns méretű munkák megmutatták, hogy az állam krízishelyzetben emberek millióinak biztosíthat munkát és keresetet.

1911 őszén kiderült, hogy az éhínség nagyobb mértékű, mint korábban elképzelték. A belügyminisztérium illetékesei ebben a helyzetben növelni akarták a jótékony célú segélyezést. Több központi szerv munkatársa kezdeményezte az élelmiszer- és vetőmagkölcsönök újraindítását. Az előbbi állásponton volt a minisztertanács Sztolipin utáni vezetője, a pénzügyminiszter V. N. Kokovcov. A szerző levéltári források alapján bemutatja az élelmiszerkampány

eredményeit: főleg azt, hogy a közmunkákban mennyien vettek részt és a munkálatokkal és más forrásokból az élelemben szűkölködő lakosságnak milyen mértékű segítséget nyújtottak. Az 1911–1912-es kampány tapasztalatait 1914 decemberében felhasználták az élelmezésügyi rendelet harmadik vázlatának elkészítésekor. Sokban ugyan visszatértek az 1900-as Ideiglenes szabályokhoz, de meghagyták az önszegélyezéssel kapcsolatos későbbi kiegészítéseket is. A rendelet utolsó, a 46 európai kormányzóságon kívüli területeket: a Kaukázust, Szibériát, Lengyelországot, a Baltikumot és Turkesztánt érintő része kidolgozatlan maradt. Az első világháború kitörésével a korábbi rendeletekben megjelenő elképzelések arról, hogy a lakosság éhínség esetén önállóan segítse magát és ne az államra támaszkodjon, már nem volt időszerű.

Belokurov szerint az élelmiszerreform eredményei elég szerények voltak. A rendelet végleges verziója legalizálta a de facto használatos 1900-as szabályokat. Az élelmiszersegélyek nyújtását csak kis mértékben korlátozták. A reform példásan mutatja, hogy nem szakítottak következetesen a paternalista hagyományokkal. Az „önszegélyezést” megítélve az állam és a zemsztvók (a társadalom) egyetértett abban, hogy a parasztság feletti gyámkodás, bár kisebb mértékben, de mégis szükséges. A zemsztvók ugyanúgy vélekedtek a parasztságról, mint néhány évvel korábban: azaz képtelenek gondoskodni magukról és racionálisan rendelkezni saját élelmezésükről. Ebben a vonatkozásban a sztolipini reformterv jellegzetes ellentmondást tartalmazott.

Jevgenyij Belokurov: K isztorii sztolipinszkaj modernizacii: reforma prodovolsztvennovo gyela (1909–1917 gg.). [A sztolipini modernizáció történetéhez: az élelmezésügyi reformja, (1909–1917)]. Rosszizszkaja Isztorija. 2017. 4. szám. 47–62. o.

Kurunczi Jenő